

NAŠA FILOSOFIJSKA TERMINOLOGIJA NA PRIJELOMU STOLJEĆA I BAZALIN UDIO

MARIJA BRIDA

(Zadar)

UDK 1:001.4
Izvorni znanstveni članak
primljen: 15.6.1988.

Nastojanje oko pronalazjenja što adekvatnijeg jezičnog izražaja za filozofsku misao staro je koliko i sama filozofija; no ono znade povremeno ojačati i zaoštriti se, i to u situacijama koje su karakterizirane ili naviranjem novih ideja i razvojnih smjerenja, ili pak u kojima tek počinje filozofijsko izražavanje na jeziku neke određene etničke skupine. Naša današnja situacija pripada onome prvom slučaju, dok ona o kojoj ovdje imamo govoriti pripada drugom. Stoga su i razumljive razlike među njima. U našoj situaciji, ako se na nju letimično osvrnemo, zapažamo veliku raznolikost stremljenja i različitost terminoloških rješenja: premda među nama ima i takvih koji su više socijalno usmjereni te teže što boljoj društvenoj razumljivosti, prevladavaju ipak individualističke tendencije, naime da pojedinac po vlastitom nahodeću bira termine za koje smatra da mu najbolje odgovaraju. Držim da je to opravdano, ako se pri tome daje obrazloženje za razlikovanje od uobičajene upotrebe termina. Jedna pozitivna značajka suvremene terminološke situacije jest naime njezina otvorenost: mogućnost samoodgovornog odabiranja termina imat će, kroz nešto duži period, vrlo vjerojatan rezultat da će sve više ostajati u upotrebi oni najprikladniji, dok će se oni neprikladni, višeznačni, ili slično, gubiti. Dogmatsko određivanje terminologije ne bi dalo takve rezultate, nego, vjerojatno, suprotne. Tako se slobodnom različitošću terminološke orijentacije dolazi ipak do sve veće usklađenosti, uz očuvanje otvorenosti novih razvojnih linija.

Situacija koju razmatramo u ovome saopćenju imala je, međutim, bitno drugačije osobitosti. Odjeci preporodnog poleta produbljujući se, nadilaze same etničke granice i tendiraju prema jedinstvu svih etničkih skupina koje govore istim jezikom. U svome produbljanju, preporodno se kretanje kroz posljednja tri desetljeća devetnaestog stoljeća usredotočuje na područje duhovne kulture te se konkretizira u osnivanju ustanova kojima je cilj njegovanje znanosti i umjetnosti, a osobito u brizi za visoko školstvo. Tako, među ostalim, na obnovljenom Sveučilištu u Zagrebu počinje 1874. god. djelovati Katedra za filozofiju. S te katedre se prvi put predaje filozofija kao studijski predmet u sklopu javnosti otvorenog Sveučilišta. To je dalo znatnog poticaja i aktualiziranju ovdje razmatranih terminoloških pitanja.

Već mnogo ranije filozofija se na hrvatskom jeziku predavala u teološkim ustanovama, ali to je bilo uglavnom namijenjeno potrebama svećenstva i ograničeno na područje skolastičke filozofije. Ipak je značilo vrijedan prinos u našim tadašnjim

potrebama razvijanja filozofije, a kako je Teološki fakultet bio u sastavu sveučilišta, postojala je korisna povezanost između njegovog djelovanja i Katedre za filozofiju.

Dakako, kad bismo htjeli tražiti same početke filozofskih izraza na našem jeziku, morali bismo posegnuti za ranim srednjovjekovnim glagoljskim i ćirilskim rukopisima; zatim osobito za djelima Marulića, Hektorovića, Zoranića i dubrovačkih pisaca od XVI. stoljeća naovamo, u kojima nerijetko nalazimo filozofske izraze u sklopu razmatrane moralne, religijske ili estetičke problematike. No takvo istraživanje, koje bi moglo dati vrijedne rezultate, nije ovdje naš predmet, već razdoblje koje započinje s nastavničkim radom Franje Markovića i Đure Arnolda na Katedri filozofije u Zagrebu, na kojoj od 1903. god. djeluje i Albert Bazala. Značajan je datum na počecima tog razdoblja 19. listopada 1881, kad je Franjo Marković, izabran te godine za rektora, održao nastupni rektorski govor s naslovom: »*Filozofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII.*«¹ – Uz svjetski poznate filozofe Franju Petriša i Ruđera Boškovića tu je prvi put iznesen i dosta iscrpan pregled onih naših filozofa koji doduše nisu od tolikog značenja, ali su ipak važni ne samo za naše domaće prilike već i u širim razmjerima razvijanja filozofske i znanstvene misli te su neki od njih svojim radom stekli zasluge i priznanja i u drugim zemljama Evrope. Kako u *Uvodnoj napomeni* (pred fotokopijom tog govora) predmnijeva Vladimir Filipović, taj je govor, nakon jednog stoljeća, doista postao »*dragocjeno i prilično iscrpno fundamentalno izvorište naših današnjih istraživanja.*« Podrazumijeva se, dakako, da su istraživački zadaci postavljeni od Markovića prošireni i nadopunjeni.

U terminološkom pogledu ne nalazimo u samome tom govoru nekih osobitosti – osim općenito upotrebljivanih i već uobičajenih riječi i izraza – ali u glavnome Markovićevu djelu *Razvoj i sustav obćene estetike* (1903) ima iz tog područja nazivlja u povijesnom smislu zanimljivih rješenja. Platonove ideje – hypostáseis, substantiae – *samosebna bića*: »*biće jednakost, biće sličnost, biće lipa, biće stol, biće žaba, biće čovjek, a sva ta bića zajedno sastavljaju "tò ón", t.j. sviet bićni, koji sam i jedin ima pravi te podpuni zbiljski bitak.*«² – Termin *bitak* označuje, dakle, sam pojam punoće *biti* (*esse*) te mu je značenje fundamentalnije od same oznake sveukupnosti ideja, što dolazi do izražaja u drugim sistemima. Razlike *tò ón* i *tò mẽ ón* označuju se kao *biće* i *nebiće*,³ s napomenom da to odgovara Hegelovim pojmovima *das Sein* i *das Nichtsein*. Termin *bît* odgovara pojmu *essentia*, a *bivstvo* se uzima u smislu djelujuće *bîti*. Tako je Schopenhauerova volja »*jedino biće i bivstvo u svemiru.*«⁴ – Arnoldova terminologija uglavnom se podudara s Markovićevom (ovdje imamo u vidu temeljne termine, uglavnom ontološke, jer ne bi imalo prave svrhe stavljanje u pitanje onih riječi koje su i inače bile u općenitoj upotrebi). No Arnold ne upotrebljava oznake »*biće*« i »*bićni svijet*«, a razlike i veze *zadnjih bića* s pojavnošću označuje kao veći ili manji stupanj savršenosti *bivstvovanja*. On naime upotrebljava naziv »*bivstvovanje*« za *esse existentiae*, shvaćajući egzistenciju

¹ *Prilozi za istr. hrv. filoz. bašt.*, 1975/1-2, str. 254-274.

² Marković, Franjo: *Razvoj i sustav obćenite estetike*, Logos, Split 1981, str. 44.

³ Isto, str. 45.

⁴ Isto, str. 191.

kao osjetilno (ćutilno) postojanje; naprimjer: »*Tako mi oćuti jamće, da bivstvujem ja i moja okolina.*«⁵ U tom je smislu bivstvovanje stanovita konkretizacija bitka: »*Ali bitak bez nećesa što bivstvuje, prazan je pojam: kao što je bivanje puka apstrakcija bez onoga što biva.*«⁶ Naime, Arnold uzima termin bivanje (s kojim se susreo u sklopu vlastitih razmatranja o pitanjima *Zadnjih bića*, pri tumaćenju Heraklitove filozofije) za oznaku *pojavne mijene*, tj. takvog mijenjanja kojim se ne konstituira bivstvo i bit jer, kao spoj bitka i nebitka, bivanje je u sebi proturječno i kao takvo ne može (po Arnoldovu shvaćanju) – *jer protuslovan tumać nije tumać*⁷ – biti protumaćeno kao podloga prirode, već to mora biti biće, kojemu pripada čist bitak.

Sve većoj potpunosti i jezičnoj proćišćenosti filozofske terminologije znatno je pridonijelo od JAZU pokrenuto izdavanje »*Rjećnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*« (koji je od 1880. do 1882. uređivao Đuro Danićić, došavši do rijeći »ćešulja«). U njemu je iscrpno i s povijesnim pregledom obraćena jezićna strana ovih naziva izvedenih od *biti* i *bivstvovati* te oni ulaze i u djela filozofskih pisaca tog vremena, s time da se akcentuira njihov mogući znaćaj za oznake unutar filozofijskog izražavanja.

Razvijanju naše terminologije u to je doba takoder znatno pridonijelo usmeno i pismeno izlaganje filozofije na teološkim ustanovama. U tom pogledu osobito su znaćajna djela Atuna Bauera i Josipa Stadlera. Rijeć je, doduše, o udžbenicima skolašćike filozofije, ali je to, može se reći, ćak pridonijelo jasnoći i konkretnosti razrade terminološke problematike u njima. Tako u Bauerovu djelu *Opća metafizika ili ontologija* (1894) ne nalazimo neke termine koji već i prije ne bi bili u upotrebi, ali postignuta je veća jasnoća i konsekventnost. Tako se posvuda dosljedno razlikuje *biće* (*ens*) i *biti* (*esse*); dakako, u smislu koji tom razlikovanju pridaje Toma Akvinski. U imenskom se oznaćavanju termin *biti* diferencira u *bitak – esse essentiae* – i *bivstvovanje – esse existentiae*, te je i egzistencija oznaćena terminom »bivstvovanje«; taj naziv, dakle, uključuje vremenitost, za razliku od ćisto apstraktnog »biti«. – Na poćetku ovog djela Bauer daje pregled od šezdesetak termina na latinskom i hrvatskom, kojih se naziva konsekventno pridržava. – Josip Stadler izradio je općiran udžbenik skolašćike filozofije u 6 svezaka: *Filozofija* (Sarajevo, 1904-1915). Terminologija mu se, u principu, podudara s Bauerovom. Razlika je, u ova dva filozofska pisca, u pisanju naziva »filozofija« (u Bauera se nalazi »z«, u Stadlera »s«). U Hrvatskoj naime – pod utjecajem težnje prema pravopisnom jedinstvu s ostalim južnoslavenskim etnićkim skupinama koje su se nalazile u sastavu tadašnje Austro-Ugarske Monarhije, a pisale su fonetski te su i taj naziv poćele pisati prema njegovu njemaćkom izgovoru⁸ – u posljednjem desetljeću XIX. stoljeća prevladava pisanje tog termina u obliku: »filozofija«, dok u Bosni ta tendencija nije bila dobila prevagu. Potrebno je inaće, općenito, istaknuti ljepotu i ćistoću jezika u ova dva filoz-

⁵ Arnold, Đuro: *Zadnja bića*, »Rad« JAZU, knj., 93/1888, str. 131.

⁶Isto, str. 112. – Ovaj kao i prethodni i slijedeći citat navodim prema knjizi: Despot, Branko, *Filozofija Đure Arnolda*, Zagreb 1970, str. 30 i 31.

⁷Isto, str. 113. – Despot, isto, str. 35.

⁸U srednjovjekovnoj latinšćini takoder je taj izgovor nastao pod germanskim utjecajem, u V. stoljeću (kao i »ć« umjesto »k« kad ga slijede »i« ili »e«) tako da u principu ne mijenja mnogo na stvari kojim je putem taj izgovor došao u nać jezik.

ofska i teološka pisca. Gdje god je to moguće (bez nategnutosti), oni se služe hrvatskim izrazima (uz eventualna latinska objašnjenja u napomenama), a u glagolima latinskog porijekla upotrebljavaju slavenske nastavke (analizovati, definovati itd.).

Već u početku svog djelovanja na Katedri za filozofiju u Zagrebu Albert Bazala se istakao tendencijom jačeg povezivanja onih sadržaja koji su bili obuhvaćeni studentskim predmetom »filozofija«. Pri tome se ne pridržava nekog površinskog približavanja ili sjedinjavanja, nekog takvoga koje bi odgovaralo samoj bitnosti filozofije. Kako se pak sintetički pogled na bitnost filozofije daje najistinitije i najcjelovitije postići iz uvida u njezinu povijest, odlučuje se Bazala na pisanje prve povijesti filozofije na našem jeziku (3 sveska: 1906, 1909. i 1912.). U tome pionirskom djelu izvedeno je i povijesno osvjetljenje filozofijskih termina, koje njihovu značenju daje mnogostranost i filozofsku općenitost. Bazalina zasluga ne sastoji se, dakle, u uvođenju novih termina, jer se za tim nije ni nametala potreba, nego u tome što je filozofijske termine, zadržavajući njihovu pojmovnu univokaciju, proveo kroz povijesno zbivanje tog područja ljudske misli, počevši od njegovih mitskih početaka pa do praga našeg stoljeća. Pri tome se, dakako, mijenjaju predodžbeni momenti koji pripadaju epohalnoj povijesnoj mijeni, no ostaje ista bit, koja čini pojmovnu okosnicu značenja. U tome kompleksnom zadatku Bazala se, dakle, ne služi umnožavanjem nazivlja, već ga čak reducira tamo gdje to smatra umjesnim. Tako od ontoloških termina upotrebljava bit, biće, bitak, bivstvo i bivanje, a egzistenciju označuje terminom *p o s t o j a n j e* (koji označuje *esse existentiae*). Naglašava suprotstavljenost *b i t k a* kao ontičkog principa nepromjenljivosti i *b i v a n j a* kao principa mijena. U ovome se *terminu očituje* stanovita dvostrukost značenja jer mijena može biti samo pojavna, ili pak može označavati kretanje bitka. To ipak u Bazale ne vodi do ekvivokacija jer on značenje termina tumači iz cjelovitosti odnosnog sistema. Tako u Platona *b i v a n j e* označuje pojavnu mijenu, *privid*, koji se rasplinjava u spoznaji istine, ideje. Međutim, već u Heraklita *bivanje* (u Bazalinoj upotrebi termina) označuje kretanje bitka po *zakonima* (nepromjenljivog) *logosa*. Dakle, iako nije izjednačeno s istinom, *bivanje* ipak u njoj participira. U razrađenom obliku javlja se onda to shvaćanje u Hegelovoj logici. Iz Bazalinih riječi: »*Izraz za ujedinjenje bitka i nebitka je b i v a n j e*, to je prva konkretna misao, prvi pojam»⁹ vidljivo je da on izrazom »*bivanje*« označuje jedinstvo nastajanja i propadanja, što sasvim odgovara jezičnom smislu te riječi. Vrijedno je istaknuti ovu osobitost našeg jezika da može jednom riječi izraziti prijelaz iz nebitka u bitak (nastajanje) i prijelaz iz bitka u nebitak (propadanje), dok većinom drugi jezici trebaju za to dvije riječi: *genesis-fithorá*, *generatio-dissolutio*, *Werden-Übergehen* itd. – Bit ideje koja se u kretanju bitka konkretizira (u prirodi) označuje Bazala terminom *bivstvo*: »*ali jer ne odgovara bivstvu ideje, da bude nesvijesna, nužno teži preko ovoga oblika za osvješćenjem.*«¹⁰ – Prema tome, nazivi »*bivanje*« i »*bivstvo*« pripadaju značenjskom području kretanja bitka, dok je apstraktno *biti* označeno nazivima »*bitak*« (*esse*) i »*bit*« (*essentia*) Tako i za Bergsonovo poimanje originarnoga vremenskog *biti* upo-

⁹Bazala, Albert, *Povijest filozofije*, sv. III., Zagreb 1912, str. 96.

¹⁰L.c.

trebljava Bazala naziv »bivanje«: »Intuitivna filozofija naprotiv izvodi bitak iz bivanja, mrtvo iz živoga, a ne život iz mrtve stvari.«¹¹

Dosljednost i kritičnost razlikovanja nalazimo u Bazale također u terminima koji pripadaju području epistemološke i spoznajnoteoretske problematike. Tako u njega nalazimo jasnu diferencijaciju termina »znanost« i »nauka«. Dok se prvim terminom označuju egzaktnim dokazima utemeljeni i sistematički usmjereni skupovi znanja (koji se mogu, ali ne moraju, obrazovati u sklopu filozofije), drugim se terminom označuje učenje nekog filozofa kao takvo (Spinozina nauka, Hegelova nauka itd.). Prema tome, ti termini nisu u Bazale sinonimi, već odgovaraju nužnim distinkcijama na epistemološkom području (scientia-doctrina, Wissenschaft-Lehre, itd.) – Također je, osobito govoreći o Kantovoj filozofiji, jasno postavio distinkcije osjetnost, razum i um te je, uz manja odstupanja, njegova terminologija iz tog područja uglavnom zadržana.

U skladu sa svojim voluntarističko-teleološkim nazorom Bazala principijelno razlikuje termine »zazbiljnost« i »stvarnost«. Budući naime, da mišljenju i osjećanju prethode voljni impulsi, Bazalin *metalogički koncipiran apriori* jest dinamičko izvorište iz kojega proizlaze »*thelomena*« (koji izraz on upotrebljava za razliku od noumena), tj. svršno usmjereni voljni impulsi, koji u njihovu ozbiljavanju dobivaju i socijalnu dimenziju i tendiraju prema jednom sustavu dinamički sredeđenih ciljeva i odnošaja. »*Bitak toga sustava nije naprosto dat... nego je zadan, pa i nije posvema neosnovana misao idealistične filozofije, kad je upravo poradi teleologijskog karaktera ontologijske funkcije nazvala svijet »materijalnom dužnosti«. Zazbiljnost je svuda i uvijek određena težnjom i svrhom, sustav je njezin »pogodba« o mogućnosti zajedničkog življenja, oblici su bivanja u toku nastojanja n a d e n i načini stabilnosti*«. ¹² – U odnosu na primarne voljne impulse, koji predmetno projektirani čine »stvari«, odnosno stvarnost kao njihovu približnu cjelovitost, konstituira se zazbiljnost u sekundarnom procesu svjesne aktivnosti, u aktu povrha. Tim nazivom označio je Bazala ono područje svjesne aktivnosti u kojemu ona postaje specifično ljudska, jer zadatke koje joj sama stvarnost naznačuje kao plan mogućnosti, rješava na područjima znanosti, umjetnosti, socijalnih nastojanja itd. Time je naznačena stanovita hijerarhičnost u strukturiranosti svjesne aktivnosti, koja može imati veću ili manju unutarnju kompleksnost.

Bazalina terminologija, jednoznačno i dosljedno provedena kroz sve filozofske epohe, do dvadesetih godina našeg stoljeća, dala je, dakle, znatan prinos razvijanju naše filozofske misli. Ona je, osim toga, učinila vidljivom u nekim slučajevima čak i iznimnu sposobnost hrvatskoga ili srpskog jezika da izrazi filozofske pojmove.

¹¹ Isto, str. 277.

¹² Bazala, Albert, *Metalogički korijen filozofije*, »Rad« JAZU, knj. 229/1924, str. 330/331.

NAŠA FILOSOFIJSKA TERMINOLOGIJA NA PRIJELOMU STOLJEĆA I BAZALIN UDIO

Sažetak

Autor daje pregled našeg filozofijskog nazivlja od osnivanja Katedre za filozofiju na obnovljenom Sveučilištu u Zagrebu, pa do (uključivo) djelovanja Albert Bazale na toj Katedri. Izneseni su temeljni terminološki momenti u Franje Markovića i Đure Arnolda kao i filozofa koji su u tom razdoblju djelovali na teološkom fakultetu istog Sveučilišta, Antuna Bauera i Josipa Stadlera. Bazalin prinos razvitku naše filozofijske terminologije sastoji se prvenstveno u tome što je filozofijske nazive koji su već bili u upotrebi konsekventno i jednoznačno proveo kroz filozofijske epohe od samih povijesnih početaka pa do dvadesetih godina našeg stoljeća. Time je ujedno učinio vidljivom u nekim slučajevima čak i iznimnu sposobnost hrvatskoga ili srpskoga jezika da izrazi filozofijske pojmove, dakle i filozofijsku misao uopće.

CROATIAN PHILOSOPHICAL TERMINOLOGY AT THE TURN OF THE CENTURY AND BAZALA'S CONTRIBUTION TO IT

Abstract

The paper reviews the Croatian philosophical terminology as it developed from the establishment of the Chair of Philosophy at the newly reconstituted University of Zagreb up to, and including, the period during which Albert Bazala held that Chair. The author discusses the terminological work of Franjo Marković and Djuro Arnold, as well as that of Antun Bauer and Josip Stadler at the Faculty of Theology of the same university. Bazala's main contribution to the development of the Croatian philosophical terminology consists in the first place in the consistent application of the terms already in use to all the periods in the history of philosophy, from its very beginnings to the 1920's. In this way, he also demonstrated the capability of the Croatian language, in some cases even an exceptionally great capability, to give native expression to philosophical concepts and to philosophical thought generally.